

Primljeno: 7.5.2003.

Značajke i problemi teorija građanske neposlušnosti

Sažetak:

U ovom je radu na osnovi klasičnih teorija predstavljena građanska neposlušnost kao poželjni oblik participacije i moralna dužnost građana u civilnom društvu. Prema definiciji građanske neposlušnosti protesti moraju biti nenasilni i javni te neposlušni pojedinci moraju prihvaćati sankcije propisane zakonima, s obzirom da cilj neposlušnosti nije anarhija, već pravedni zakoni. Ističe se kako je građanska neposlušnost u demokratskom uređenju opravdana samo u slučaju očevidnog kršenja načela jednake slobode i jednakosti mogućnosti te samo ako se pridržava pravila određenih definicijom. Rad je zaključen preispitivanjem teze da bi se građanski protesti manjine usmjereni ka boljitku zajednice trebali ozakoniti.

Ključne riječi: *građanska neposlušnost, civilno društvo, participacija, pravednost, nenasilje, zakonodavstvo, legitimnost*

***"Hold tight, even if you know your rights
It's just a piece of paper unless you're prepared to fight"***

Asian Dub Foundation (Free Satpal Ram)

1. UVOD

Cilj ovog rada jest pružiti uvid u teorijske osnove građanske neposlušnosti. Radom se ne želi izložiti pregled historijskog razvitka te pojave, niti se žele pružiti konkretne praktične smjernice koje bi se odnosile na građanski aktivizam. Moralne poruke iznesene u radu nisu donesene intuitivno, već su izvedene iz logike do danas postavljenih teorija.

U demokratskom se društvu od građanina očekuje da odigra glavnu ulogu u poslovima vlasti, da bude svjestan postupaka donošenja odluka i da javno iskaže svoja viđenja (Almond i Verba, 2000.), pa su stoga potrebne čvrste teorijske postavke vezane uz građanski aktivizam, pogotovo onaj koji je usmjeren na kršenje vlasti. Pojedinaac pritom ima potpuni moralni

integritet, jer ne može postojati zakonski ili društveno opravdana interpretacija načela pravednosti kojom se on može rukovoditi u svim slučajevima, čak ni kada takvu interpretaciju donese vrhovni sud (Rawls, 1999.).

Poglavlja su u radu izložena na sljedeći način, nadovezujući se jedno na drugo: u drugom poglavlju predstavljena je definicija građanske neposlušnosti, a u trećem njeni sastavni elementi. U četvrtom je poglavlju razmotren problem aktera, procjenjujući počiva li neposlušnost na pojedincu ili grupi (manjini). Petim poglavljem predstavljaju se funkcije neposlušnosti u društvu, naglašavajući da građanskim aktivizmom, nerijetko nesvjesno, osnažujemo stabilnost društva. Šesto poglavlje govori o moralnim i pravnim osnovama za pobunu. "Problem građanske neposlušnosti je ključni test za svaku teoriju o moralnim osnovama demokracije" (Rawls, 1999:319) te je stoga to poglavlje fundamentalno za razumijevanje problematike.

Nužan uvjet za dobro funkcioniranje demokratskog sustava jest princip većine, no on ne funkcionira uvijek, niti uvijek dovodi do najboljih rezultata. Mogućnost neučinkovitosti principa većine jest bitan nedostatak, no nije dovoljan da izazove krizu u demokratskom uređenju (Bobbio, 1996.). Glavni problem teorijskih rasprava jest može li sama građanska neposlušnost gurnuti demokratsko društvo u krizu, ili ga iz nje može izbaviti. U zaključku ovog rada se eksplicitno navodi da neposluš koji je ograničen točno određenim pravilima nužno dovodi do boljtitka, a ne neželjene anarhije.

2. DEFINICIJA GRAĐANSKE NEPOSLUŠNOSTI

U ovom su poglavlju citiranjem priznatih društvenih teoretičara predstavljene klasične definicije građanske neposlušnosti. Iako se pojam građanske neposlušnosti čini samorazumljivim, bitno je precizno odrediti njegovo značenje, kako bi teorijske postavke bile jednoznačno određene. Na sreću, sama sintagma koju definiramo i terminologija vezana uz ovu problematiku nije nerazumljiva, već je vezana uz konkretne pojave u društvu. Razni autori koriste termine u istom ili vrlo sličnom značenju, što znatno olakšava snalaženje u raspravama. Na žalost, izvan teorijskih rasprava značenje građanske neposlušnosti ne koristi se samo u jednom smislu, već se često pod tim terminom cilja na sve oblike građanskog aktivizma.

Pojam građanske neposlušnosti se prvi put javlja 1866. godine u knjizi "Yankee in Canada", u kojoj su urednici knjige naslov Thoreauovog eseja "Otpor građanskoj vladi" promijenili u "Građanska neposlušnost". Sam Thoreau nikada nije koristio navedenu sintagmu (Molnar, 2001.). "Građanska neposlušnost je u širem smislu svaki postupak koji iz razloga savjesti nije u skladu sa zakonom, barem kada nije skriven i ne uključuje upotrebu sile. Thoreauov esej je karakterističan, ako ne i određujući, za tradicionalno značenje" (Rawls, 1999:323). Prema oxfordskom rječniku sociologije, "u užem značenju, građanska neposlušnost je odbijanje dijela ili cijele zajednice da plaća porez ili poštuje zakone i odredbe države, kako bi promijenila vladinu politiku nenasilnim sredstvima" (Marshall, 1998:73). Prema Arendt (1996.), sintagma građanska neposlušnost je raširena u svijetu, ali je po porijeklu i svojoj biti primarno američka te u skladu s duhom američkih zakona - čak ističe da u nijednom drugom jeziku ne postoji izvorni termin koji bi odgovarao značenju američkog termina "civil disobedience".

Rawls pruža još jednu definiciju građanske neposlušnosti: "javni, nenasilni, savjesni, ali politički čin suprotan zakonu, obično vršen kako bi se uvele promjene u zakone i odredbe vlasti" (Rawls, 1999:320). S njom je u skladu i Habermasovo određenje prema kojem u građansku neposlušnost ubrajamo "one postupke koji su po svom obliku ilegalni, mada se razvijaju u okviru pozivanja na zajednički priznate osnove legitimiteta demokratsko-državno-pravnog poretka" (Habermas, 1989:55). Za Gandhija, građanski je neposluš podvrsta

Satyagraha djelovanja. Satyagraha jest nenasilni otpor prakticiran u Južnoafričkoj Republici i Indiji u prvoj polovici 20. stoljeća. "Građanski neposluh označava kršenje zakona od onoga koji pruža otpor, na civilni, odnosno nenasilni način. Kršitelj priziva zakonsku kaznu te radosno podnosi boravak u zatvoru" (Gandhi, 1958:4).

3. NUŽNI ELEMENTI GRAĐANSKE NEPOSLUŠNOSTI

Kao što se vidi iz definicija navedenih u prethodnom poglavlju, može se izdvojiti nekoliko elemenata koji karakteriziraju građansku neposlušnost. Pojavu možemo nazvati građanskom neposlušnošću samo ukoliko sadrži sve elemente koji se javljaju u definiciji.

Prema Gandhiju (1959.), sredstva nisu manje važna od ciljeva, a prema Kingu (2003.) je za ostvarenje moralnih ciljeva pogrešno koristiti nemoralna sredstva. I sredstva i ciljevi građanske neposlušnosti načelno su određeni definicijama. Sredstva moraju biti nenasilna i javna, a cilj mora biti usmjeren na kršenje nepravednog i uspostavljanje pravednog zakona. Neposluh, naime, prema teorijama građanske neposlušnosti ne smije dovoditi do bezvlašća, iako se građanska neposlušnost nerijetko pogrešno vezuje uz anarhizam.

3.1. Nenasilje

"Općenito prihvaćena neophodna karakteristika građanske neposlušnosti jest nenasilje, a iz toga slijedi da građanska neposlušnost nije revolucija" (Arendt, 1996:243). Dakle, ukoliko aktivnost sadrži nasilje, možemo koristiti termine revolucija ili kriminal, a ne građanska neposlušnost (ona teži postepenju reformi postojećih uvjeta života).

Jednostavno rečeno, otpor građanskom neposlušnošću je najsigurniji, jer u slučaju kada nije opravdan, u slučaju kada aktivist griješi - ne stradava nitko osim samih aktivista. Na taj je način svakom građaninu omogućeno da izrazi nezadovoljstvo, a da k tome ne ugrožava druge. Gandhi smatra da Satyagraha i odbijanje suradnje mogu u potpunosti nadomjestiti metode nasilja, ukoliko ih se pravilno koristi. Prema njemu, dakle, nasilje nikada nije potrebno kako bi se ciljevi ostvarili. Vođen težnjom k apsolutnoj istini, tvrdi da samožrtvom i precizno određenim otporom možemo djelovati jednako učinkovito kao i nasiljem (Gandhi, 1959.).

Čak ako građanin i ne osjeća načelnu odbojnost prema nasilju, njegovo djelovanje mora biti nenasilno jer se nasilje ni na jedan način ne uklapa u građansku neposlušnost kao metodu obraćanja. Naime, ugrožavanjem drugih ljudi gubi se legitimnost, ali i učinkovitost samog neposlušnog čina (Rawls, 1999.).

3.2. Akcija kao javni čin

Daljnja karakteristika građanske neposlušnosti jest ta da je ona javni čin. Određena je javnim načelima, te se izvodi u javnosti (Rawls, 1999.). Pošto je ona javni čin, razlikujemo je od ostalih vrsta kršenja zakona. Važno je jasno razlikovati otvorene izazove građanskih aktivista koji žele mijenjati zakone i skrivanje zločinaca pred zakonom (Arendt, 1996.).

Građanska neposlušnost mora imati simbolički karakter i smije biti izvedena samo s ciljem obraćanja na osjećaj pravednosti većine (Habermas, 1989.). Tako King (2003.) govori kako je njegov cilj zapravo "izvući napetost van, gdje se može vidjeti i gdje se može odnositi prema njoj". Svojim djelovanjem pojedinac se obraća većini, apelira na druge, apelira na vlast poručujući im da prema njegovom promišljenom stavu uvjeti slobodne suradnje bivaju narušeni.

"Pošto je građanska neposlušnost način obraćanja koji se zbiva u javnosti, mora se poduzeti mjere kako bi bilo sigurno da će biti pravilno razumljena" (Rawls, 1999:330). U današnjem je društvu uloga medija za pravilno informiranje presudna kako bi javnost i vlast vidjeli određenu situaciju uistinu problematičnom.

Građanska neposlušnost dakle nije usmjerena ka neposrednom svladavanju konkretnih problema, već je njen cilj prije svega potaknuti javnost na razmišljanje, pobuditi etička razmatranja, preispitivanje legitimnosti vlasti te stvoriti društvenu klimu koja će tako prisiliti vlast na promjene.

3.3. Prihvaćanje zakonskih sankcija

Nužnost prisutnosti prethodnih dviju sastavnica definicija građanske neposlušnosti gotovo je samorazumljiva, ali teza prema kojoj neposlušni pojedinac mora prihvatiti kaznu za svoju neposlušnost nije svima prihvatljiva. Zašto bi se pojedinac trebao podvrgnuti zakonima vlasti za koju smatra da je nepravedna? Za Thoreaua i Gandhija ipak nije sporno da se više isplati primiti kaznu za neposluh državi nego pokoravati joj se te da je neposlušnost opravdana jedino ako ne rezultira neredima i anarhijom.

Pravni sustavi najvažniji su stabilizirajući faktor društva, trajniji od običaja, ponašanja i tradicije (Arendt, 1996.). Prihvaćanjem zakonskih sankcija težimo izbjegavanju bezvlašća, odnosno iskazujemo ljubav i štovanje prema pravednom pravnom poretku. U Rawlsovoj teoriji pravednosti, najvažnija prirodna dužnost je podržavati i potpomagati pravedne institucije. Pojedinci se dakle moraju konformirati pravednim institucijama kada one postoje, te moraju težiti stvaranju pravednih ugovora u slučaju da oni ne postoje (Rawls, 1999.).

Dakle, ukoliko je pojedincu doista stalo do pravednog pravnog poretka, on će prihvatiti kaznu koju je zaslužio prema postojećem (nepravednom!) zakonu te će prihvatiti čak i neke nepravedne zakone, ukoliko oni ne prelaze određene granice nepravednosti. Pojedinac se mora žrtvovati kako bi uvjerio ostale članove zajednice da njegovi postupci imaju dostatnu moralnu bazu u političkim uvjerenjima zajednice. "Ova vjernost zakonu pomaže da većina shvati da je čin zaista politički savjestan i iskren, i da je usmjeren ka javnoj svijesti o pravednosti" (Rawls, 1999:322).

4. AKTERI GRAĐANSKE NEPOSLUŠNOSTI

U ovom poglavlju razmotrena je dužnost participacije građana u oblikovanju političkih odluka, te je predstavljena problematika subjekata građanske neposlušnosti i motiva koji ga/ih potiču na neposlušnost. Osnovna teza jest da je građanin, za razliku od podanika, aktivan sudionik u procesu donošenja političkih odluka (Almond i Verba, 2000.).

Individualizam, razum, iskustvo, istina, sloboda, obrazovanje i pravednost mogu se iz teorijskih rasprava izdvojiti kao one vrijednosti koje potiču aktivnog pojedinca koji odlučuje kršiti vlast. Važna teorijska pretpostavka jest da su građani sposobni formulirati zahtjeve koji će im omogućiti slobodu, služeći se razumom i stečenim iskustvom. Marcuse u skladu s time tvrdi da je "istina cilj slobode, dok se sloboda mora definirati i odrediti uz pomoć istine" (Marcuse, 1984.: 82). Dakle, krajnje poopćeno: građanin je sposoban prepoznati kada je vlast pravedna te se ima pravo buniti kada osjeti da mu je sloboda ugrožena.

Prema nizu teoretičara, u demokratskom se društvu većine najčešće nažalost ne formiraju od najslobodnijih osoba, nego od najvećih konformista (npr. Bobbio, 1996.), te suvremenu demokraciju poistovjećuju s društvom konformizma. Stoga je jasno zašto su Thoreau, Gandhi, frankfurtovci i mnogi drugi mislioci isticali iznimne i mudre pojedince. Ti pojedinci, rukovodeni gore navedenim idealima i ohrabreni slobodnim mislima i slobodnom imaginacijom osjećaju dužnost ka kršenju zakona i činjenjem onoga što smatraju ispravnim, ne prepuštajući svoje živote sudbini kroz konformiranje većini.

4.1. Pojedinac

Upravo je osobna savjest ono što teoretičari ističu kao motor građanskog aktivizma, no može li osobna savjest biti dovoljan razlog legitimnosti građanskog otpora? Mogu li se postupci izoliranog pojedinca nazvati građanskom neposlušnošću? Prema Gandhiju, u borbi za pravedni cilj nije nužan veliki broj ljudi te je uspjeh Satyagrahe moguć čak i kada postoji samo jedan odlučan neposlušni građanin (Gandhi, 1958.). Habermasovo (1989.) gledište u skladu je s Gandhijevim: ukoliko je čin pojedinca javan, ukoliko se može obavezati ustavnom konsenzusu, te se ne vrši samo zbog ostvarivanja privatnih uvjerenja, nema razloga da ga ne nazovemo građanskom neposlušnošću.

Ipak, neki značajni teoretičari odvojili su termin savjesti od termina građanske neposlušnosti. Pravno opravdanje otpora koji se vrši isključivo na osnovu savjesti je prema Arendt teško izvedivo iz dva razloga. Kao prvo, savjest je subjektivna što rezultira time da jedna savjest stoji spram druge. Kao drugo, opravdan je otpor samo onog čovjeka koji je sposoban razlučiti dobro od lošega te je zainteresiran za svoj boljitak, a prema njoj zajednica nažalost ne može procijeniti ako građanski neposlušnik ima takve osobine. Osobna savjest postaje politički značajnom tek kad se određeni broj pojedinačnih savjesti podudara i kada zajedno nastupe u javnosti. Time se prema Arendt pojedinci ne pozivaju isključivo na početnu vrijednost svoje savjesti, već se mogu oslanjati na cijelu zajednicu neposlušnih građana (Arendt, 1996.). Individualni čin koji se ne podvrgava zakonskim odredbama, a koji nije u javnom forumu i ne priziva uvjerenja zajednice Rawls naziva *odbijanjem iz razloga savjesti* (Rawls, 1999.). Arendt upravo želi istaknuti da taj privatni otpor temeljen na osobnom stavu, moralnim imperativima ili pozivanju na viši zakon ne možemo klasificirati kao građansku neposlušnost.

4.2. Manjina

“Neposlušni građanin nikada ne postoji kao usamljeni pojedinac; on može funkcionirati i preživjeti jedino kao član grupe” (Arendt, 1996.:228). On je član organizirane manjine koja je vezana zajedničkim uvjerenjima (ne nužno i interesima) i težnjom da pružaju otpor vlasti, čak i kada tu vlast podržava većina. Te manjine nisu političke stranke, već su one organizacije koje se odupiru zakonu, osnovane radi ostvarenja konkretnih ciljeva i rješavanja temeljnih društvenih nesuglasica te mogu nestati kada je cilj dosegnut (Arendt, 1996.).

Djelovanjem u grupi pojedinci ističu da postoje principi koji su legitimni pri pružanju građanskog otpora - “mjerodavni su samo oni, svima razumljivi moralni principi na kojima se temelji očekivanje moderne ustavne države da će biti priznata iz vlastite pobude svojih građana”. Nemjerodavni principi su mjerila “privatnog morala, nekog posebnog prava ili nekog privilegiranog pristupa istini” (Habermas, 1989.:59).

Bitno teorijsko neslaganje (Gandhi i Habermas na jednoj, Arendt i Rawls na drugoj strani) zapravo i ne postoji. Čini se da Arendt insistira na grupi građana kao subjektu građanske neposlušnosti jer pretpostavlja da se borba izoliranog pojedinca ne može prepoznati kao borba za interese zajednice. Time kao da zaboravlja da niti djelovanje u grupi ionako ne jamči da je akcija moralno ispravna. Nesumnjivo je da bi za buduće rasprave bilo korisno znati misli li se pod građanskom neposlušnošću isključivo na postupke zajednice ili i na individualni otpor, ali dok god se pojedinac rukovodi pravilima određenim definicijom građanske neposlušnosti, nebitno je djeluje li sam, ili u skupini.

5. FUNKCIJE GRAĐANSKE NEPOSLUŠNOSTI

U ovom poglavlju govori se o manifestnim i latentnim funkcijama građanske neposlušnosti. Pod manifestnim funkcijama mislimo na jednostavno opazive, očekivane i željene posljedice djelovanja, kojima akteri svojom neposlušnošću teže. Pod latentnim funkcijama mislimo na

neočekivane posljedice neposlušnosti, koje se ne javljaju uslijed planiranja pojedinaca, već neovisno o njihovim motivima i željama, kao posljedica prirode samog demokratskog društva u kojemu se otpor javlja, te doprinose stabilnosti postojećeg društvenog uređenja.

5.1. Manifestne funkcije građanske neposlušnosti

Ciljevi građanske neposlušnosti razlikuju se ovisno o situaciji. Ipak, mogu se izdvojiti neki općeniti ciljevi kojima aktivisti teže.

Nenasilna direktna akcija želi dramatizirati problem kako bi se indiferentna ili neprijateljska zajednica prisilila na suradnju (King, 2003.). Thoreau (1950.) tvrdi da se dramatižiranjem problema državu prisiljava da se ponaša u skladu s činjenicom da je pojedinac viša i nezavisna moć iz koje je izvedena cijela moć i autoritet države. Pojedinci djeluju kako bi postigli pravednost, primoravajući većinu da odbace svoje stavove i uvide značaj njihovih zahtjeva. Na taj način posredno se ostvaruje i konačni, najviši cilj - "očuvanje i jačanje institucija pravednosti" (Rawls, 1999:325).

5.2. Latentne funkcije građanske neposlušnosti

"Građanska neposlušnost je predivna pojava koja ukazuje na razvoj, ona nije nesklad koja donosi smrt" (Gandhi, 1958:173). Na ovaj poetičan način, Gandhi je ukazao na to da je građanska neposlušnost zapravo integrativni, a ne destruktivni element društva. Prema Rawlsu, građanska neposlušnost stabilizira društvo koje je približno pravedno (*nearly just society*), iako je po definiciji ilegalna. Neposlušnost posredno služi kako bi se spriječila odstupanja od pravednosti i kako bi ih se ispravilo kada se pojave (Rawls, 1999.). Ostvarenje budućeg boljeg i pravednijeg društva može se smatrati i manifestnom funkcijom neposlušnosti, s obzirom da akteri svojom neposlušnošću zapravo priželjkuju tu promjenu.

Pojava koju nesumnjivo možemo smatrati latentnom funkcijom građanske neposlušnosti jest održanje stabilnosti postojećeg poretka. Marcuse smatra da u demokratskom društvu građanska neposlušnost pomaže održavanju vlasti, ali ne i da dovodi do pravednosti ili općeg boljitka. "Ostvarenje političkih prava (kao što su glasanje, pisanje pisama uredništvu, senatorima, itd., demonstracije koje se sa svoje strane unaprijed odriču nasilja) - u totalno administriranom društvu imaju ulogu jačanja te uprave tako što potvrđuje postojanje demokratskih sloboda koje su se sadržajno promijenile i izgubile svoju djelotvornost." (Marcuse, 1984:81). Dakle, prisutnost građanske neposlušnosti u medijima samo pruža dojam da postoji slobodni otpor vladajućoj strukturi, dok pravog otpora nema. On pravi otpor vidi u radikalnim manjinama koje ne prezaju od nasilja, "koje su borbene netolerantne i koje se ne pokoravaju pravilima ponašanja što toleriraju destrukciju i represiju" (Marcuse, 1984: 107). Za njega se vlast slobodne, suverene i tolerantne većine ne može postići moralno ograničenim građanskim neposluhom, nego samo nasilnim svrgavanjem vladajućih manjina. Jasno je da Marcuse zastupa puno revolucionarnije metode no što to teoretičari građanske neposlušnosti dopuštaju.

6. KADA JE NEPOSLUŠNOST OPRAVDANA?

Nužni uvjet za pojavu građanskog aktivizma su stresne situacije u kojima pojedinac smatra da mu aktivnosti vlasti škode (Almond i Verba, 2000.). Potrebno je odrediti stresne situacije u kojima je kršenje vlasti legitimno, no to je nemoguće precizno učiniti.

Pravnici strahuju da bi uvjeti pravne i socijalne popustljivosti te značajnog gubitka autoriteta zakona doveli do kriminalnog ponašanja kojem ljudi možda teže, ali ga se ne usuđuju realizirati u kontroliranom društvu. Otpor doista raste upravo kada državne institucije gube svoj autoritet i učinkovitost te tada dobrovoljno udruživanje poprima oblik građanske neposlušnosti (Arendt,

1996.). Situacija u kojoj određeni broj građana uvida da uobičajeni putovi promjene dalje ne funkcioniraju, da se njihove zamjerke ignoriraju, da su isključeni iz političkog procesa ukazuje na to da je legalitet vlade izložen sumnji te da bi se vlada trebala smijeniti.

Neke teorije pokušavaju dati preciznije, no i dalje apstraktno određenje kada je neposlušnost opravdana. Prema Rawlsu, "opravdanost neslaganja sa zakonom i institucijama ovisi o mjeri u kojoj su ti zakoni i institucije nepravedne" (1999:309). Ukoliko je breme nepravednosti nepravilno raspoređeno među grupama u društvu, ukoliko se javlja jasno kršenje sloboda ravnopravnog građanstva, ukoliko ne postoji ravnopravnost mogućnosti (Rawls, 1999.), ukoliko država od pojedinca zahtijeva da uzrokuje nepravdu prema drugom čovjeku (Thoreau, 1950.), građanska je neposlušnost opravdana.

Za Neumanna postoje četiri situacije u kojima je legitimno pružati otpor - kada se ne poštuje doktrina o pravnoj jednakosti svih ljudi, kada zakoni koji pogađaju život i slobodu nisu opći zakoni, kada postoje retroaktivni zakoni (oni narušavaju princip univerzalnosti zakona) i kada izvršavanje zakona koji pogađaju život i slobodu nije prepušteno organu odvojenom od državnih instancija koje donose odluke. Svaki pojedinac ima pravo na otpor kad god neki od ovih četiri principa biva narušen (Neumann, 1992.).

6.1. Neposlušnost u tiraniji

U antici pružanje otpora tiraninu svoje utemeljenje nalazi u dobrobiti polisa - otpor je legitiman kada vođa više ne izvršava svoje funkcije, dok je u srednjem vijeku otpor bio legitiman kad vođa ne postupa u skladu s propisima prirodnog prava (Neumann, 1992.). U društvenom uređenju u kojem su tiranija i neučinkovitost vlade goleme, nepodnošljive, jasno je da postoji pravo na pobunu, pravo da se odbije suradnja i pruži otpor (Thoreau, 1950.). Pojedinac ima moralnu obvezu kršiti nepravedne zakone i ne predavati se tiraniji pošto je jasno da sloboda neće biti poklonjena, već mora biti stečena (King, 2003.).

Nekada je teško procijeniti možemo li neko društveno uređenje proglasiti tiranijom. Tiranina možda možemo prepoznati po tome što "koristi državne aparate koji sputavaju kako bi se održale očito nepravedne institucije" (Rawls, 1999:342). Termin "očito nepravedne institucije", čini se, nema potrebe dalje razrađivati, već ga možemo smatrati samorazumljivim.

6.2. Građanska neposlušnost u demokratskoj pravnoj državi

Prema većini teoretičara, pravilo većine je najbolji način za osiguravanje pravednog zakonodavstva. Dok je tiranija očigledno nepravedno društveno uređenje (pa je stoga legitimno protiviti joj se), demokracija je u načelu pravedna i općeprihvaćena, pa se stoga javlja složen problem suprotstavljanja demokratski izglasanim zakonima. Građanin je u civilnom društvu istovremeno aktivan sudionik političkih odluka te podvrgnut zakonu i autoritetu. No do koje mjere se on mora podvrgavati?

Rawlsova teorija građanske neposlušnosti konstruirana je samo za poseban slučaj približno pravednog demokratskog društva, koje je većinom dobro uređeno, ali u kojem se javljaju ozbiljna kršenja pravednosti. Građanska neposlušnost je u takvom društvenom uređenju posljednje utočište, pa po njemu stoga moramo biti sigurni da je nužna. Moramo je "ograničiti na slučajeve očite nepravednosti, i poželjno na one koji remete put uklanjanju ostalih nepravdi" (Rawls, 1999:326). Dakle, građanska je neposlušnost opravdana u slučaju kršenja *principa jednake slobode*, ili očividnog kršenja *principa jednakih mogućnosti*. Na taj je način Rawls postavio velike restrikcije onima koji žele građanskim neposluhom iskazati nezadovoljstvo. Dok Gandhi smatra da je građanska neposlušnost opravdana u svim slučajevima (dok god se neposlušnik pridržava pravila koja propisuje Satyagraha), Rawls tvrdi da suprotstavljanje nepravednim zakonima uglavnom ipak nije poželjno u društvu u kojem je većina socijalnog sustava dobro uređena. Otpor po njemu nije legitiman niti u slučaju u kojem "ne postoji dostatan

radni dogovor o shvaćanju pravednosti i u kojem nisu točno određene situacije u kojima je dopuštena građanska neposlušnost” (Rawls, 1999:342). Na taj način Rawls postavlja bitna ograničenja onima koji bi željeli dignuti svoj glas te se čini da je po njemu neposlušnost opravdana samo u situacijama koje gotovo i ne susrećemo u suvremenom demokratskom društvu.

“Svaka državno-pravna demokracija koja je sigurna u sebe samo promatra građansku neposlušnost kao normalizirajući i neophodni sastavni dio svoje političke kulture” (Habermas, 1989:54). Legitimnost građanske neposlušnosti kao oblik neinstitucionaliziranog nepovjerenja prema državi jest onaj element koji izdiže državu iz cjeline njenog pozitivno ustanovljenog poretka. Situacija u kojoj je država dovedena u situaciju u kojoj sama mora poticati građane da budu na oprezu od nje same zbilja ukazuje na postojanje zrele političke kulture.

7. zaključak

Problematika teorija građanske neposlušnosti mnogo je složenija nego što se to obično smatra. Ukoliko pod građanskom neposlušnošću mislimo na striktno određeni nenasilni i javni čin pojedinca koji želi utjecati na stvaranje pravednih zakona, uviđamo da ona ne dovodi do bezvlašća, već do društvenog napretka i osnaživanja civilnog društva. Ona je suprotna zakonu, ali je istovremeno moralno ispravni čin koji služi postizanju ili održavanju pravednog režima (Rawls, 1999.).

Građansku je neposlušnost (shvaćenu na način predstavljen u teorijama) nužno promatrati kao prirodni dio civilne kulture, a ne kao čin od kojega treba zazirati. Percepcija građanske neposlušnosti kao poželjnog načina protestiranja, štoviše, kao moralne dužnosti, bila bi lakše ostvariva kada bi takav način političke participacije postao legalan. Upravo je novovjekovna povijest političkog mišljenja povijest pokušaja da se nađu zakonska opravdanja za kršenje samog zakona (Neumann, 1992.).

Čini se da se kao zaključak nameće potreba za ozakonjivanjem građanske neposlušnosti, u smislu da se sudovi trebaju na različit način odnositi prema neposlušnim građanima i prema kriminalcima (Habermas, 1989.). I Arendt (1996.) se slaže da bi pronalaženje mjesta za građansku neposlušnost u zakonima bio događaj od ogromnog značaja za boljitak civilne kulture.

Hoće li proces demokratizacije dovesti do nestanka građanske neposlušnosti? Građanski aktivizam koji se protivi stabilnosti poretka vjerojatno će uvijek postojati, ali će se status i uloga aktivista u društvu postupno mijenjati. Legalizacija ilegalnih radnji dovela bi do paradoksalne situacije u kojoj građani koji prakticiraju građansku neposlušnost više i ne bi bili neposlušni u pravom smislu riječi.

Već je naglašeno da se neposlušnom akcijom najčešće ne želi izravno mijenjati stanje stvari, već se želi apelirati na građane i vlast. Eventualnom institucionalizacijom građanske neposlušnosti i uklapanjem neposlušnosti u pravni sustav izgubio bi se, nažalost, bitan adut senzacionalnosti i neočekivanosti te bi ona mogla postati dosadni element svakodnevice. Mogućnost aktiviranja i osvješćivanja neinformiranih građana možda bi se na taj način smanjila, a to je upravo ono što nepravedna vlast priželjkuje.

Literatura:

- Almond, Gabriel A. i Verba, Sidney: **Civilna kultura: politički stavovi i demokracija u pet zemalja**, Politička kultura, Zagreb, 2000.
- Arendt, Hannah: **Građanska neposlušnost**, U: **Eseji o politici**, Antibarbarus, Zagreb, 1996.
- Bobbio, Norberto: **Pravilo većine: ograničenja i aporije**, U: Kasapović, Mirjana i Zakošek, Nenad (ur.): **Legitimnost demokratske vlasti**, Naprijed, Zagreb, 1996. (str. 291.-317.)
- Gandhi, Mahatma: **All Men Are Brothers**, UNESCO, Orient Longmans Private Ltd., Lausanne, 1959.
- Gandhi, Mahatma: **Satyagraha (Non-Violent Resistance)**, Navajivan Publishing House, Ahmedabad, 1958.
- Habermas, Jürgen: **Građanska neposlušnost - test za demokratsku pravnu državu**, Gledišta, 10-12, Beograd, 1989. (str. 52.-68.)
- King, Martin Luther Jr.: **Letter from Birmingham Jail**, <http://almaz.com/nobel/peace/MLK-jail.html> (preuzeto 3.1.2003.)
- Marcuse, Herbert: **Represivna tolerancija**, U: **Kritika čiste tolerancije**, Globus, Zagreb, 1984.
- Marshall, Gordon: **Dictionary of Sociology**, Oxford University Press, Oxford, 1998.
- Molnar, Aleksandar: **Istorijski razvoj građanske neposlušnosti**, Reč, 62.8, Beograd, lipanj 2001. (str. 255.-283.)
- Neumann, Franz: **O granicama opravdane neposlušnosti**, U: **Demokratska i autoritarna država**, Naprijed, Zagreb, 1992.
- Rawls, John: **A Theory of Justice (Revised Edition)**, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, 1999.
- Thoreau, Henry David: **Civil Disobedience**, U: **Walden and Other Writings of Henry David Thoreau**, Random House, New York, 1950.

CHARACTERISTICS AND PROBLEMS OF CIVIL DISOBEDIENCE THEORIES

Summary:

This paper presents civil disobedience as a desirable form of participation and as a moral duty of citizens in civil society. According to the definition of civil disobedience, the protests must be non-violent and public, and disobedient individuals must accept the legal sanctions, considering the fact that the aim of disobedience is the establishment of just laws, not anarchy. It is pointed out that civil disobedience is legitimate in a democratic regime only if the principle of equal liberty or the principle of equality of opportunity are being violated, and if the rules set by the definition are being obeyed. The paper is concluded by questioning the statement that the civil protests of the minority which tend to keep the society just should be legalized.

Keywords: *civil disobedience, civil society, participation, justice, non-violence, legislature, legitimacy*